

ЎЗБЕК МИЛЛИЙ УЙҒОНИШ АДАБИЁТИ ШОИРЛАРИ ИЖОДИДА МУВАШШАҲ-ҒАЗАЛЛАР

Муйдинова Арофатой Уриновна

Чирчиқ давлат педагогика университети

Гуманитар фанлар факультети

Ўзбек адабиётшунослиги кафедраси ўқитувчиси

arofat@cspi.uz

АННОТАЦИЯ

Мақолада Ўзбек миллий уйғониш адабиёти шоирлари яратган мувашишаҳ-газаллар, уларнинг ўзига хослиги ҳамда мувашишаҳларда шеърый санъатлардан маҳорат билан фойдаланганлиги ҳақида сўз боради.

Калит сўзлар: шеър, шоир, газал, мувашишаҳ, шеърый санъати, аруз вазни, матлаъ, мақтаъ.

АННОТАЦИЯ

В статье рассказывается о мувашишах-газелях, созданных поэтами узбекской национальной литературы эпохи Возрождения, их своеобразии, а также об умелом использовании поэтического искусства в мувашишахах.

Ключевые слова: поэма, поэт, газель, мувашишах, поэтическое искусство, аруз вес, матла, восхваление.

ABSTRACT

The article talks about muvashshah-ghazals created by the poets of the Uzbek national renaissance literature, their uniqueness as well as skillful using of poetic arts in muvashshahs.

Key words: poem, poet, ghazal, muvashshah, poetic art, aruz weight, matla', praise.

КИРИШ

XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари ўзбек адабиётида мувашишаҳ ёзмаган шоирни топиш мушкул бўлгани ҳолда мувашишаҳларга фақатгина шакл ҳодисаси деб эмас, балки бадиият мезонлари асосида ёндашилганининг гувоҳи бўламиз. Айниқса, Фурқат, Муқимий, Муҳйи, Ҳазиний, Завқий каби мумтоз шоирлар мувашишаҳ-газалларнинг бадиий етук намуналарини яратганлар. Академик А.Қаюмовнинг: “Биз таҳлил учун Фурқатнинг юксак шеърый қобилияти, бой ва ўткир тафаккурга хос ғазалларини оламиз” [7,46], – дея эътироф этиб, таҳлилга тортган ғазаллари орасида мувашишаҳларнинг ҳам борлиги бунга ёрқин мисол бўлади.

Ўзбек миллий уйғониш адабиёти шоирлари ижодида ғазалнинг мувашшаҳ-ғазал тури оммалашган. Мувашшаҳ-ғазаллар оддий ғазал шаклий белгилари асосида яратилган. Бу турдаги ғазаллар анъанавий ғазаллар ҳисобланиб, шоирнинг лирикадаги маҳоратини кўрсатиши жиҳатидан қимматлидир. Мувашшаҳчиликда энг кўп мувашшаҳ ёзган шоир Муқимийнинг ҳазажи мусаммани солим вазнида ёзилган мувашшаҳ-ғазалларидан бири қуйидагича:

Қадингдин сарвлар боғ ичра, эй гулфом, айлансун,
Кўзунгдин ўргулуб наргислари бодом айлансун.

Ики-уч донаи холинг ҳавосида жамолингдин,
Бўлуб кўнглум қушиға икки зулфинг дом айлансун.

Рақиблар аҳлига айлаб ажаб ширин такаллумлар,
Тағофул манга йўқтур лоақал дашном айлансун.

Йироқдин айланолмай доғдадурман, эй пари-пайкар,
Бориб энди менинг-чун ушбуқим пайгом айлансун.

Хиром эт кабкни кўнглида қолсун онча армонлар,
Ололмай тоғу тошлар бир нафас ором айлансун.

Ичиб ағёрлар васлинг майидин маст базмингда,
Карам қил ман сари ҳам сокиё бир жом, айлансун.

Неча дамсозлик бегонаға, эй кўзлари оҳу,
Нетарким ошно бўлсанг манга ҳам ром айлансун.

Муқим (васфингни дуррин) хотами назмиға чекмишдир.
Қолур деб яхши сендин ҳам жаҳонда ном, айлансун.

Қорихон номига битилган “Айлансун” радифли мазкур мувашшаҳ-ғазал 8 байтдан иборат бўлиб, “гулфом”, “бодом”, “дом”, “дашном”, “пайгом”, “ором”, “жом”, “ром”, “ном” сўзлари қофиядош бўлиб келган. Матлаънинг ҳар икки мисраси қофияланган, мақтаъда эса шоир тахаллуси қўлланиб, ғазалнинг мувашшаҳ эканлигига ишора қилинади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОД

Лирик жанрларнинг, жумладан ғазалнинг ҳажми масаласи алоҳида эътибор қаратиладиган мавзулардан. Шайх Аҳмад Худойдод Тарозийнинг “Фунуну-л-балоба” асарида ёзилишича: “Ғазалнинг аксари” йигирма байт бўлур. Ва ақалли беш байт. Андин ўксук бўлмас. Магар қофия табиломас, тўрт байт қилурлар. Ул ҳам зарурат ҳукмидин жоиздур” [6,38]. Навоийшунос Абдуқодир Ҳайитметов улуғ шоир лирикасига бағишланган тадқиқотида бу хусусда мана бундай ёзади: “Навоий лирик асарларнинг ҳажми масаласида тамоман анъана таомилида ижодий мақомда, шеърни сунъий равишда қисқартирмаслик ёки сўзмаслик нуқтаи назарида турган ва маълум қоидалар билан ўзини қатъиян чекламаган” [8,54]. Алишер Навоий лирикасидаги бундай ижодий ёндашув кейинги даврлар шеърятига ҳам таъсир қилмай қолмади. Жумладан, XIX аср охири – XX аср бошлари ғазалиётида ҳам ҳажм нуқтаи назаридан Навоий анъанасига издошлик кузатилади. Буни мувашшаҳ-ғазаллар мисолида ҳам кўриш мумкин. Маълумки, мувашшаҳ-ғазалларнинг байтлари исмдаги ҳарфлар миқдори билан белгиланади. Шунга кўра байтлар миқдори 6-7 байтдан то 17 байтгача бўлиши мумкинлиги кузатилади.

Кўпинча мувашшаҳлар содда, байтлар миқдори ошмаган, кўшиқ қилиб қуйлашга мос тарзда яратилган бўлса, яна шундай мувашшаҳлар борки, уларда “мулло”, “абду”, “мир” сингари исмнинг олдида қўшиладиган; “хон”, “жон”, “қори”, “махзум”, “бек”, “бой” каби исм охирига қўшиладиган сўз ва кўшимчалар ҳисобига байтлар миқдори ошиб боради. Масалан, Боситхон Ҳарикийнинг Мулло Абдулфаттоҳжон номига битилган ҳазажи мусаммани солим вазнидаги ишқи илоҳий мавзудаги мувашшаҳ-ғазали ҳам анъанавий оддий ғазаллардан ҳисобланиб, байтлари сони энг кўп мувашшаҳ-ғазаллардан саналади.

МУҲОКАМА

Шоир Ҳарикийнинг барча мувашшаҳларида мувашшаҳ бағишланган шахсларга ҳурмат сифатида, шунингдек, насаб ҳамда мақомларига кўра “мулло”, “хожи”, “абду(л)”, “мир” сингари исмнинг олдида қўшиладиган; “хон”, “жон”, “бой”, “бек”, “қори”, “махзум” каби исм охирига қўшиладиган сўз ва кўшимчалар қўлланган. Эътибор берилса, “хон” кўшимчаси мувашшаҳ-ғазаллардаги исмларга энг кўп қўшилган кўшимча экан. Бу кўшимча кўпинча Фарғона водийсига мансуб қиз ва аёллар номларида, шунингдек, бошқалардан фарқли равишда, асосан, пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в) авлодларига мансуб

хўжа ва эшонзодалар (хўжа, тўра шакллари ҳам мавжуд) исмларида учрайди. Буни мувашшаҳлардаги шахси аниқланган исмлар мисолида ҳам кузатиш мумкин. Масалан, “Абдулазизхон” (Камий); “Маҳмудхон” – Маҳмудхўжа (Фуркат, Муқимий), “Зиёвуддинхон” – Ҳазиний (Мискин), “Низомхон” – Мулла Низомиддин Сайфиддин хўжа ўғли (Муқимий), “Тожиҳон” (Муқимий), “Қосимхон” – Қосимхон тўра Сайфиддинхон тўра ўғли (Камий) ва бошқалар. Мазкур қўшимча баъзан ҳурмат юзасидан (ҳозир, асосан, Қўқон, Марғилон шаҳарлари аҳолиси орасида кузатилади) бошқа эркакларга нисбатан ҳам қўлланиши мумкин. Шундай мувашшаҳ-ғазалларга “Боқиҳон” – Боқиҳонбой (Камий), “Тўйчиҳон” – Тўйчи ҳофиз (Фуркат) кабиларни мисол келтириш мумкин.

Исмларига “жон”, “бой”, “бек”, “қори”, “махзум” қўшимча ва сўзлари қўшилган мувашшаҳларни ҳам кузатиб, юқоридаги фикрларга ишонч ҳосил қилиш мумкин. Масалан: “Юсуфжон” – Юсуф бойвачча, “Мақсуджон”, “Қурбонжон” (Фуркат), “Иномжон”, “Жўрабек” (Ҳазиний), “Усмонжон”, “Қосимжон”, “Тожиҳон”, “Мамажон” (Муқимий), “Акбаржон”, “Абдуллоҳжон”, “Каримжон”, “Назирбек” (Завқий), “Мулло Аҳмаджон”, “Мулло Ҳидоят қори” (Ҳарикий), “Ҳусайнбек” (Камий), “Исмоил махзум” (Мискин) ва бошқалар.

Мувашшаҳларида, асосан, “жон” қўшимчаси қўлланилган яна кўпгина шоирлар ҳам борки, бу уларнинг истиқомат қилаётган муҳити билан боғлиқ дейиш мумкин. Масалан, Хоразм ва Бухорода, ҳатто, аёллар номига ҳам “жон” қўшимчасининг қўлланиши кузатилади. Шу боис Феруз мувашшаҳларида “Ражабжон”, “Юсуфжон”, “Юнусжон”, “Фаножон”, “Қадамжон”, “Отажон”, Рожий Хоразмий ижодида “Ниёзмуҳаммаджон”, “Муҳаммад Имонжон”, “Ойсажон”, “Холжон”, “Паҳлавонжон”, “Толибжон”, “Отажон”, “Авазжон”, “Муҳаммаджон”, Комил Хоразмий мувашшаҳларида “Насриддинжон”, “Абдуллажон”, “Иброҳимжон”, “Отажон”, “Муҳаммадаминжон” ёки каттақўрғонлик шоир Мирий ижодида “Жалолжон”, “Жамолжон”, “Комилжон”, “Ғуломжон”, “Тўхтамишжон”, “Дилмуроджон” сингари “жон” қўшимчали исмларнинг учраши, табиий.

НАТИЖАЛАР

Зокиржон Холмуҳаммад ўғли Фуркат ижодида ўттиздан ортиқ мувашшаҳ-ғазаллар ўрин олган. Масалан, шоирнинг Қаландархон номи билан зийнатланган “Баланд” радифли мувашшаҳ-ғазали ҳам оддий ғазал шаклий белгилари асосида ёзилган. Тўққиз байтли бу ғазал чуқур мазмуни, тутилмаган

ташбеҳлари, фикрнинг мантикий изчиллиги ва санъаткорона ифодаси билан Фуркат ижодида алоҳида ўрин тутади. Шоирнинг Қаландархон исми билан безалган яна бир “Топмишам” радифли мувашшаҳ-ғазали эса Фузулиёна услубда ёзилгани билан эътиборни тортади. Ғазал матлаъси қуйидагича:

Қумридек бу боғ аро сарви сановбар топмишам,

Ёки булбулдек гули навбарги аҳмар топмишам.

Шоир бу мувашшаҳ-ғазалда ҳам таносуб санъатидан фойдаланиб, ёрга ошиқликни боғда қумрининг сановбарга ошиқлигига ёки булбулнинг гулга шайдолигига қиёслайди. Кейинги байтда эса талмех шеърин санъати воситасида тасвир янада қуюқлашади, яъни лирик қаҳрамоннинг ҳижрон қоронғусида маҳбубани тоғганини гўёки рамазон ойида Лайлат ул-қадрни ёки эл ичида Хизр алайҳиссалом номи билан машҳур бўлган афсонавий зотни учратганига тенглаштирилади. Шоир кейинги байтларда ҳам *ғаввос*, *баҳр*, *ғавҳар* сўзлари воситасида таносуб, *қул*, *Сикандар* ва *шому саҳар* сўзлари иштирокида тазод санъатидан моҳирона фойдаланади. Мақтаъда эса мувашшаҳ боғланган Қаландархон исмини ҳам ўз маъносида, ҳам мазкур шахсга ишора тарзида қўллаган. Қўринадики, шоир шеърин санъатлардан поэтик фикрни кучайтириш, бадий мазмунни бойитиш мақсадида унумли фойдаланган.

Маълумки, мувашшаҳлар аруз вазнининг бир неча баҳрларида яратилган. Чунончи, ҳазаж, рамал, сарё, ражаз баҳрлари мувашшаҳларнинг аксариятига хосдир. Мазкур баҳрлардаги шеърлар ўйноқи, ёқимли оҳангларда ўқувчи хотирасига тез ўрнашиши билан ажралиб туради. Шунинг учун бўлса керак, даврнинг беназир шоирлари яратган мувашшаҳларнинг аксари қўшиққа айланиб, халқ қалбидан чуқур жой олган. Жумладан, шоир Муқимийнинг “Шўхи париваш”[1,144] Шаробхон, “Жамолнинг кўриб” Тўлаҳон, “Суратинг” Мақсудхон, “Кокилинг” Рашидхон, “Сиз экансиз” Жамолхон, “Қайда борай?” Солиҳхон, “Ғажалим” Сиддиқхон, “Ихтиёр айлармудим?” Сиддиқхон, “Қаландар – V” Адолхоним, “Доғмен – I (II) Аъзамхон, “Аҳд” Абдуллоҳхон, “Қаландар – II (Шаҳлоларинг бордур)” Шаробхон, “Қайдадур?” Қурбонхон, “Раънолиғинг” Акбархон номлари билан зийнатланган мувашшаҳ-ғазаллар бўлиб, халқимиз севган қўшиқлар ҳисобланади. Бундан ташқари “Кесанг-чи!”, “Райҳонларинг бордур”, “Мубтало”, “Айлай десам”, “Назокат боғида” мувашшаҳлари ҳам қўшиқ қилиб қуйланади.

ХУЛОСА

Хуллас, Миллий уйғониш даври адабиёти намояндалари такрорланмас бадий топилма ва образлар, гўзал ташбеҳлар, бадий тасвир воситаларидан

моҳирона фойдаланиб, мувашшаҳларнинг бадиий етук намуналарини яратиб, халқимиз маънавий меросини бойитганлар.

REFERENCES

1. Муқимий. Интизор.(Қўшиқлар). Тузувчи: Э.Очилов. – Т.: Iqtisodiyot, 2021.
2. Muysinova A.U. Muvashshahning tarixiy ildizlariga doir ba'zi mulohazalar // Ilm sarchashmalari. - Urganch davlat universitetining ilmiy-metodik jurnali, №11, 2022yil. - B. 149-153.
3. Muysinova A.U. A LOOK AT THE HISTORICAL ROOTS OF MUVASHSHAH ART.// ACADEMICIA An International Multidisciplinary Research Journal. ISSN: 2249-7137 Vol. 12, Issue 05, May 2022.
4. Муйдинова, А. (2022). МУВАШШАҲЧИЛИК АНЪАНАСИ. *Academic research in educational sciences*, 3(3), 1042-1047.
5. Шайхзода М. Асарлар. Олти томлик. Бешинчи том. – Тошкент, Адабиёт ва санъат, 1973.
6. Шайх Аҳмад ибн Худойдод Тарозий. Фунуну-л-балоға. Тошкент: Хазина, 1996.
7. Қаюмов А. Шеърят жоллари. – Тошкент, “Ўқитувчи”, 1997.
8. Ҳайитметов А. Навоий лирикаси (Тўлдирилган ва тузатилган иккинчи нашр). – Тошкент: Ўзбекистон, 2015.